

---

10. Norges første barnebok – et transnasjonalt produkt *Lommebog for Børn (1798–1807) av Willum Stephanson*

Aasta M.B. Bjørkøy

Til langt inn på 1800-tallet var det vanlig at barnelitteratur vandret fra land til land. Ifølge Sonja Hagemann reiste litteratur utgitt for barn gjerne fra Frankrike via Tyskland til Danmark og derfra enkelte ganger til Norge (1986, 12). Sirkulering og gjenbruk forekom ofte, og opphavsrett var man ikke nødvendigvis opptatt av. Fra 1741 har vi riktignok ettertrykksforordningen. Den ga mulkt for *ettertrykk*, som ifølge *Ordbog over det danske Sprog* vil si den «uretmæssig[e] trykning (uden forfatterens tilladelse) af noget tidligere trykt» (ODS *eftertryk*). Først i 1828 ble lovverket utvidet, slik at opphavsretten ble sterkere vernet (Tveterås 1950, 194; se også Kaasas bidrag i denne boka). I den tiden Willum Stephanson publiserte, ble det derfor ikke alltid oppgitt forfatter, oversetter eller illustratør. Det gjør det vanskelig å kartlegge eventuell resirkulering. I tillegg bidro resirkuleringen til at innholdet i utgivelsene ikke ble preget av det enkelte lands kultur. Snarere var det «en viss ensidighet over dem», påpeker Hagemann (1986, 12).

I 1798 ble *Lommebog for Børn* utgitt av Willum Stephanson. Den regnes som Norges første barnebok i samtlige norske barnelitteraturhistoriske kilder (Hagemann 1965; Birkeland og Mjør 2012; Birkeland, Risa og Vold 2018). Dens status som «Norges første barnebok» blir legitimert av at den ble utgitt i Norge, og at den ikke var kamouflert som leseøvingsbok eller religionslære. Dermed representerte den, som Hagemann fremhever, noe nytt blant det som ble utgitt for barn på det norske markedet i Danmark-Norge (1965, 58). Men utgivelsen var ikke original i transnasjonal sammenheng. *Lommebog for Børn* serverer

både formaninger og fakta som kan ha en oppbyggelig og oppdragende funksjon, og dens innhold er preget av tidens interesse for religion, naturlære og moralske eksempelfortellinger. Utgiveren Stephanson var dessuten dansk. Men han var bosatt i Norge fra og med 1794 og frem til sin død i 1816 (Thaulow 1919, 591; Vold 1998, 60). Han var boktrykker, men også bestyrer og redaktør for *Adresseavisen* i Trondheim. I tillegg utga han blant annet *Lommebog for Børn* – to ganger i 1798, og siden både i 1801 og 1807.

Når man kaller *Lommebog for Børn* en norsk bok, er det altså primært fordi den er trykt og utgitt i Norge av en navngitt person som var bosatt i Norge. Forfatterfunksjonen ble styrket først utover på 1800-tallet, og da ble forfatternasjonaliteten som oftest ansett som overordnet både bokas og språkets nasjonalitet; forfatterbiografien fikk en avgjørende rolle i nasjonaliseringsdiskursen (jf. Fulsås' bidrag i denne boka). Siden Stephanson var dansk, men bosatt i Norge, var den boka litteraturhistorien kaller Norges første barnebok, et ypperlig eksempel på den såkalte felleslitteraturen, et kulturfelleskap som varte ved også etter unionsoppløsningen.

Fra sin tid i Danmark var Stephanson trolig influert av andre utgivelser, og da særlig de tekstene som ble oversatt fra tysk. I dette kapittelet vil jeg belyse hvorvidt innholdet i *Lommebog for Børn* ble påvirket av det som ble produsert for unge lesere i andre land. I hvor stor grad var innholdet originalt og produsert av Willum Stephanson selv? Hvilke utgivere var han påvirket av? Og lånte han fra andre utgivelser? Jeg vil anta at de utgivelsene Stephanson kjente til fra tiden før 1794 har hatt størst påvirkningskraft, siden han trolig hadde større tilgang på stoff i Danmark enn i Trondheim. Jeg har sammenlignet de utgavene av *Lommebog for Børn* som fortsatt er tilgjengelige, med utvalgte utgivelser fra tiden før 1798–1807, men da primært danske og tyske utgivelser.¹

.....

1 Noen av undersøkelsene har naturligvis gitt negative resultater. Dersom noen vil fortsette kartleggingen, kan det være verdt å vite at jeg også har undersøkt følgende utgivelser uten å finne spor det var verdt å forfølge: *Den Danske Skolemester* (1766–1767), *Ungdommens Ven* (1770), *Avis for Børn* (1779 og 1781) og *Amalia Sekkendorf, en liden Piges Historie* (1796) av Jens Kragh Høst.

Alt innholdet er tatt i betraktning, men jeg har særlig konsentrert meg om eksempelfortellingene, siden de utgjør det mest barnelitterære stoffet i Stephansons utgivelser. De kan anses som et startpunkt for tidligmoderne skjønnlitteratur for barn og unge i Norge, og de er dermed en viktig del av utviklingen til og historien om norsk barnelitteratur.

Ikke ei bok, men fire bøker

Vi kan anta at *Lommebog for Børn* fra våren 1798 hadde et marked, for den kom i ny utgave, det Stephanson kaller «andet og forbedret Oplag», allerede høsten 1798.² Deretter kom den i ny utgave både i 1801 og 1807. I fortalen til 1807-utgaven oppgir Stephanson at «Af denne lille Bog er i nogle faa Aar afsat 3000 Exemplarer». I tillegg blir det klart at det Stephanson kaller «fjerde opplag», er fjerde utgave, for han forteller at han «har stedse ved hvert Oplag givet den Forandringer, for at man ikke skulde kiøbe et og det samme, og for paa denne Maade at give Almuen Begreber om flere Gienstande. Dette er nu det fjerde Oplag, og man vil see, at det nesten ikke indeholder noget hvad der stod i de forrige, naar man undtager Tittelen» (Stephanson 1807).

Mine undersøkelser viser at Stephanson har produsert fire ulike utgivelser med identisk tittel, men alle trolig med forskjellig innhold. Som utgiver viste han forståelse for at leserne ønsket seg nye tekster å lese.³ Samtidig fører dette funnet til at det verket som norsk barnelitteraturhistorie hittil har fremstilt som én bokutgivelse, viser seg å være en serieutgivelse eller også en tidsskriftutgivelse etter mønster av lignende utgivelser. Stephansons *Lommebog for Børn* kan for eksempel ses som en parallell til Hans Jørgen Birchs danske tidsskrift *Lommebog for Børn* (1790–1793), noe jeg kommer tilbake til nedenfor.

Den tidstypiske tittelen som var lik for hver ny utgivelse, har for-

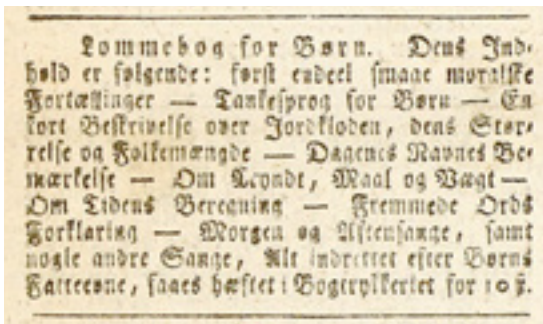
---

2 Første utgave ble annonsert for i *Tronhiems Adresse-Contoires Efterretninger* (nå *Adresseavisen*) 13.4.1798 og 25.5.1798, andre utgave ble annonsert for 21.9.1798 og 5.10.1798.

3 Ser vi på den første annonsen for *Lommebog for Børn* fra 13.04.1798, sammenfaller innholdet i stor grad med innholdet i 1801-utgaven. Men vi har kun opplysningen av innholdet å forholde oss til. De moralske fortellingene kan ha vært byttet ut, så også innholdet i de øvrige tekstene.

ledet bibliotekarer så vel som litteraturhistorikere, blant andre.⁴ I litteraturhistoriene blir det riktignok opplyst at boka kom i flere utgaver, men det blir ikke informert om at hver ny utgave hadde nytt innhold (se Hagemann 1965; Skjøsberg 1998; Birkeland, Risa og Vold 2018). Som Adrian Johns viser i *The Nature of the Book*, var det snarere unntaket enn regelen at bøker med samme forfatter og samme tittel hadde samme innhold i ulike utgaver (Johns 1998). Stephanson bekrefter i sin «Fortale» i 1807-utgaven at han har endret innholdet, og det bekreftes gjennom min sammenligning av de to utgavene som fortsatt er tilgjengelige.

Det er ikke bevart noen eksemplarer av de to 1798-utgavene, og det later heller ikke til at de var tilgjengelige for 1900-tallets litteraturhistorikere. I dag er det avisannonsene som bekrefter at Stephanson utga *Lommebog for Børn* to ganger i 1798. Nasjonalbiblioteket har 1801-utgaven, som er digitalisert og offentliggjort i databasen bokhylla.no, og NTNU Universitetsbiblioteket (Gunnerus-biblioteket) i Trondheim har 1807-utgaven, som ble digitalisert i 2019. I dette kapittelet vil jeg primært gjøre rede for innholdet i 1801-utgaven, siden den i lang tid har vært mest tilgjengelig. I tillegg er det 1801-utgaven som har representert den første 1798-utgaven i litteraturhistoriene. Men jeg vil også gjøre rede for hvordan innholdet i 1807-utgaven skiller seg fra innholdet i 1801-utgaven, siden den fortsatt er tilgjengelig.

Annonsen for første utgave av *Lommebog for Børn* i Tronhiems Adresse-Contoirs Efterretninger (nå Adresse-avisen) den 13. april 1798. [Foto: Nasjonalbiblioteket]

⁴ Da jeg etterlyste digitalisering av 1807-utgaven ved spesialsamlingen ved NTNU Universitetsbiblioteket, ble jeg henvist til at 1801-utgaven alt fantes digitalisert i Nasjonalbibliotekets database bokhylla.no.

Tittel, format og målgruppe

Som barnelitteraturforskerne Hans-Heino Ewers og Nina Christensen har påpekt, er det rimelig å definere barnelitteratur fra siste halvdel av 1700-tallet som «intensjonell barnelitteratur», altså litteratur som eksplisitt er produsert for barn, noe som vanligvis ble lansert i peritekster som tittel eller forord (jf. Ewers 1982; N. Christensen 2005, 80). Tittelen *Lommebog for Børn* spesifiserer at boka er myntet på en bestemt aldersgruppe. Kari Skjøsberg mener boka er stilet til det hun kaller «yngre barn». Hun peker på at de 17 moralske fortellingene i 1801-utgaven primært handler om yngre barns atferd og oppdragelse, men hun begrunner det også ut fra det lille formatet – boka er om lag 10 cm høy og 8 cm bred (Skjøsberg 1998, 282). Den begrunnelsen stemmer overens med Sonja Hagemanns påstand om at man mente at «små barn skulle ha små bøker» (Hagemann 1963, 100; Hagemann 1986). Samtidig kan vi anta at det også spilte en rolle at det var billigere å trykke bøker av lite format.⁵

Tittelbladet peker imidlertid ut en noe eldre mottagergruppe enn Skjøsberg, siden det er utstyrt med et dikt som innleder med verselinjen «O, Ungdom! luk dit Øre ei». I moderne tid vil barn i prinsippet si mennesker i alderen 0 til 18 år, en definisjon som jo inkluderer ungdom. Stephanson selv opplyser at boka er blitt brukt i skolen både i Trondheim og på landet for å gjøre religionsundervisningen mindre kjedelig – på initiativ fra selveste biskop Johan Christian Schönheyder (Stephanson 1807, «Fortale»)⁶ I samme fortale til 1807-utgaven angir han at den kanskje like gjerne er ment for ungdommen:

---

5 Ifølge Hagemann var barnelitteratur rundt 1850 ansett som lavlitteratur som forleggere ikke torde bruke penger på (Hagemann 1986, 17). Vi kan anta at det forholdt seg slik også i perioden 1798–1807, da *Lommebog for Børn* ble utgitt.

6 Den siste biskop i det udelte Trondhjems stift, altså Norge nord for Dovre frem til 1803. Schönheyder var en dansk-norsk geistlig og cand.theol. fra Universitetet i København. Han arbeidet blant annet lenge for å få etablert et lærerseminarium i Trondheim, som kom i drift i 1802 [SNL].

[A]fdøde Biskop Schönheyder, hvis utrættede Flid for Skolevæsenets Fremme ere de end Levende bekiendt, og som Efterkommere vil være billige nok til at give det Minde, at det var ham, som først ordnede vort Skolevæsen, og banede Veien til den høiere Fuldkommenhed det har naaet; denne Mand lod den indføre i Skolerne, for at Ungdommen ikke skulde ledes ved den ensformige Underviisningsmaade forhen var brugelig ved Religions-Undervisningen; den vandt da Afsætning her i Byen, foruden de Mange, som ere afsatte til Almuen paa Landet (Stephanson 1807, «Fortale»).

Med betegnelsen «Lommebog» signaliserer tittelen at *Lommebog for Børn* føyer seg inn i en tradisjon som allerede var etablert i andre europeiske land. Ifølge barnelitteraturforskeren Peter Hunt er eksempelvis startpunktet for barnelitteratur «generally held to be 1744 [...] because of Newberys *A Little Pretty Pocket-Book*» (Hunt 1994, 32), der betegnelsen «pocket book» ble brukt. I Tyskland kom *Taschenbuch für Kinder und Kinderfreunde* ut ved Friedrich Ekkard i 1784. Og i Danmark ga Hans Jørgen Birch ut tidsskriftet *Lommebog for Børn* i fire bind i perioden 1790–1793. Kanskje kjente Stephanson til disse utgivelsene, og da især Birchs utgivelse fra sin tid som «bogtrykkersvend» i København frem til han dro til Norge i 1794, men denne antagelsen kan vi ikke dokumentere. Den identiske tittelen i kombinasjon med utgivelsen av nye utgaver med samme tittel, men med nytt innhold, taler imidlertid for at Stephanson har kopiert Birchs utgivelseskonsept.

Betegnelsen *lommebog*, som kan ha betydningen ‘pengebok’, ‘notisbok’ eller som her: «trykt bog i lommeformat», refererer til at boka praktisk nok kan få plass i en lomme (ODS *lommebog* 1 og 2). Ifølge *Ordbog over det Danske Sprog* utkom såkalte lommebøker ofte årlig, og de inneholdt gjerne praktiske opplysninger og «yndede digte, fortællinger» (ODS *lommebog* 2). I tillegg til ulike lommebøker utgitt for barn ble det også utgitt lommebøker for kvinner og skuespillere, som Fridrich Schwarz’ utgivelse *Lomme Bog for Skuespilyndere* 1784 (ODS *lommebog* 2) og *Lommebog for Fruentimmer. En Nytaarsgave* av Jens Kragh Høst fra 1796. Lommebokformatet peker seg ut som et bruksformat, tiltenkt brukere som trenger (å bære med seg) utgivelsen i det daglige, i sitt virke eller ganske enkelt for å bli opplyst. Lommebøker

fremstår slik sett som utgivelser for dem som ennå var under opplæring, de såkalt underordnede, som barn og kvinner. Lommebøker var ikke tiltenkt de (tilsynelatende) kunnskapsrike overordnede som innehadde viktige posisjoner i samfunnet.

1801-utgaven

Hva er det *Lommebog for Børn* fra 1801 peker ut som særlig aktuelt og interessant for barna? Det innledende verset «O, Ungdom! luk dit Øre ei» kan minne om mange av tidens vers, deriblant Peters replikk «Fader! Luk dog ei Dit Øre» i danske Thomas Thaarups (1749–1821) dramatiske idyll og syngespill *Høst-Gildet* fra 1790, som gjorde stor lykke i sin samtid – især sangene til J.A.P. Schulz' melodier ble allemannseie (G. Christensen 1979–1984). Stephanson kan derfor ha kjent til Thaarups stykke.

Tittelsiden til
Lommebog for Børn
fra 1801. (Foto:
Nasjonalbiblioteket)

O, Ungdom! luk dit Øre ei
For Dydens faderhulde Lære!
Ær Gud og Dyden, da din Vej
med Roser strød skal stedse være!
(signert Stephanson på tittelbladet)

Boka inneholder moralske eksempelfortellinger og salmer, samt kunnskapsstoff om naturen og verden. De første 36 av i alt 96 boksider består av 17 moralske eksempelfortellinger med følgende titler:

- «De to uligesindede Brødre», 3–5
- «Barnet, som lærte at være høflig imod Tjenestepigen», 5–7
- «Det er mere Godt end Ondt i Verden», s. 7–9,
- «Det reenlige Barn», 9–10
- «Det lettroende Barn», 11–12
- «Det uformøjelige Barn», 12–14
- «De to Dreng», 14–15
- «Den kloge Dreng», 15–17
- «Det forvovne Barn», 17–18
- «Det tause Barn», 18–20
- «Det huuslige Barn», 20–22
- «Det nysgjerrige Barn», 22–24
- «Overtroen», 24–26
- «Den falske Anklager», 26–28
- «Den ulykkelige Dreng», 28–31
- «Det lykkelige Barn», 31–34
- «Det fromme Barn», 35–36

Andre del består av en annen type opplysningsstoff, nærmere bestemt fagstoff om jordkloden, geologi, geografi, astronomi, historie og mennesket.⁷ Denne sakprosadelen er komponert som en dialog, med spørs-

---

7 «Tankesprog for Børn», 37–40, «Om Verdensbygningen», 40–54 (om planetene, om dag, tid, månedene, osv.), «Om Jordens fysiske Beskaffenhed», 55–62 (om fjell, geografi, klipper, grotter, jordskjelv, flom, osv.), «Jordbeskrivelse i korthed», 63–72 (om jorda), «Om tidens Beregning», 72–73, «Om Mynt, Maal og Vægt», 73–76, «De latinske Bogstaver», 77, «Pligter imod Dyrene», 78–83, «Abreviaturer eller Forkortninger», 83–87, «De gamle Gothiske Ronebogstaver», 88, «Vers»: «Guds forsorg», 89–92, «Lovsang til Gud», 92–94, «Morgensang», 94–95, «Aftensang», 95–96.

mål og svar, etter den tyske pedagogen Joachim Heinrich Campes modell. Men som Skjønsberg påpeker (1998, 282), er dialogen og innholdet i denne delen på et nivå som synes myntet på mer trente lesere enn målgruppa «yngre barn». Store deler av innholdet i boka indikerer dessuten at hovedmålet skal ha vært å opplyse mottageren, noe som harmonerer med påstanden om at Stephanson ble regnet som en sosialt engasjert mann av opplysningstiden (Vold 1998, 60). I likhet med andre klassiske lesebøker inneholder *Lommebog for Børn* det latinske alfabetet i både små og store bokstaver (Stephanson 1801, 77), og dessuten «De gamle Gothiske Ronebogstaver» (1801, 88), som er supplert av en oppfordring om å sende ham eventuelle avskrifter av runer – og denne teksten er interessant nok signert «Stephanson». Med signaturen kan han ha villet markere henvendelsen til leseren, men signaturen her og ett sted til senere i boka, kan indikere at øvrige tekster er lånt og tilpasset, ikke nyskrevet.

Lommebog for Børn illustrerer hvorfor det er lite hensiktsmessig å betrakte eldre barnelitteratur ut fra et snevert og normativt litteraturbegrep. Man kan ikke velge bort det didaktiske, i form av særlig det opplysende og formanende. Som Nina Christensen påpeker, er det for denne perioden problematisk å operere med et barnelitteraturbegrep som bygger på en motsetning mellom fiksjon og fakta eller mellom skjønnlitterære bøker versus bøker produsert for undervisningsformål. Lærebøker og naturhistorier kunne ha en fiktiv ramme, og fiktive fortellinger fikk samtidig i økende grad plass i tidens ABC-er og lesebøker (N. Christensen 2005, 79–80). Først da skolevesenet ble sterkere etablert utover 1800-tallet, blir det meningsfullt å operere med et skille mellom skolebok og barnebok – en slik definitiv grense eksisterte ikke på 1700-tallet (jf. Ewers 1982, 9; N. Christensen 2005, 80). *Lommebog for Børn* er derfor sjangermessig tidstypisk, noe som svekker barnelitteraturhistoriens påstand om at Stephansons barnebokutgivelse representerte noe nytt – ut fra et transnasjonalt perspektiv. Men i Norge representerte den noe nytt.

Christensen presiserer at tidens tette sammenheng mellom barnelitteratur til skolebruk og til fritidslesing først og fremst skyldes at de som skrev hovedverkene i tysk barnelitteratur i denne perioden, var

forfattere med tett tilknytning til progressive pedagogisk-filosofiske kretser (2005, 80–81). Den tyske innflytelsen på områder som også berørte barnelitteratur i Danmark-Norge, var særlig sterk mot slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet. Oversettelse på oversettelse av tyske verk inntok Danmark, og dermed også Norge (jf. den danske skolehistorikeren Joakim Larsen; referert etter N. Christensen 2005, 80–81).

Eksempelfortellingene i 1801-utgaven

Exemplumet er en litterær form som i middelalderen var nært beslektet med den bibelske lignelsen. Det er gjerne komponert som en kort historie i form av en fabel eller en legende, og den har et tydelig moralsk poeng. Lotta Paulin fremhever at exemplumet er et retorisk verktøy, og hun definerer det som «en spesifikk illustration av en videre princip, som används för att övertyga en publik om principens generella giltighet» (2012, 50). Retorisk sett er dermed situasjonen eller handlingen som skildres (det partikulære), underordnet det budskapet som blir presentert som en allmenngyldig sannhet (Allen 2005, 4). Eksempelfortellingene hadde gjerne et transnasjonalt innhold idet referansene ikke er spesifikt nasjonale eller lokale. Barna i fortellingene er eller utvikler seg til å bli dydsmønstre, og fortellingene er ofte sentimentale og fremstilt i en svulstig form. Enkelte av eksemplumfortellingene formidler historier til skrekk og advarsel, og de har også gjerne en klar moral som går ut på at «den lydige og fromme får sin lønn». Fortellingene ble altså en konkretisering av hvilke normer og idealer som rådet i samfunnet i den aktuelle tidsperioden. Ifølge den svenske barnelitteraturforskeren Göte Klingberg hadde franske Jean-François Marmontel stor innflytelse på den moralske eksemplumfortellingen etter at han begynte å utgi *Contes moraux* i 1755 (Schmid 1935, 36; Klingberg 1964, 221).

Selv om jeg ikke har funnet én hoved(inspirasjons)kilde Stephanson har hentet alt stoffet fra, kan *Lommebog for Børn* anses som et transnasjonalt objekt, eller produkt, fordi den har mye til felles med andre europeiske utgivelser fra tiden før 1798/1801 både når det gjelder tekstenes form, struktur og innhold. Enkelte elementer synes noe

fremmede i en dansk-norsk tekst og kan styrke denne hypotesen. Ett eksempel er forekomsten av navnet Frederica i fortellingen «Det reenlige Barn» (Stephanson 1801, 9–10), som kan antyde påvirkning fra tyske kilder. Forekomsten av en hertug, elefant, løve og tiger i fortellingen «Pligter imod Dyrene» (1801, 78–83) kan indikere at tekstene er skrevet ut fra eller i relasjon til en noe annen kultur enn den dansk-norske. I fortellingen «De to uligesindede Brødre» (Stephanson 1801, 3–5) forekommer det en hyrde, men dette var ikke nødvendigvis et fremmed element i dansk-norsk kultur, ikke minst på grunn av Bibelen og den kristne kultur i Danmark-Norge.

Valutaen dukater blir også nevnt i Stephansons fortellinger, men denne gullmynten forekom i Norge i 1660–1697 (SNL), og er dermed ikke et fremmed element som kobler Stephansons utgivelse til et bestemt opphav. Men hvor vanlig var det å ha tjener eller gartner i Danmark-Norge før 1798/1801? Det var vanlig med tjenestefolk, i betydningen ung arbeidskraft, på bondegårdene. Men siden det var lite overklasse i Norge, var det mindre vanlig med gartner eller mannlig tjener, en såkalt påklederske (Sandvik 2018). I Folketellingen av 1801 var 70 personer oppført som gartner. Sporet av dette overklassefenomenet ser vi i henholdsvis «De to Dreng», (1801, 14–15) og i «Det lettroende Barn» (1801, 11–12). Ordet «Gesvindt», av det tyske *geschwind* (ODS), som brukes i betydningen «fort, hurtig», forekommer i «Det lettroende Barn» og «Det huuslige Barn» (1801, 11–12, 20–22). Når jeg søker i bokhylla.no på ordet *gesvindt*, får jeg 661 treff i bøker og 221 treff i aviser. Ordet viser relasjonen til det tyske språket, og det forekommer fortsatt i det norske språket i uttrykket «fortere enn svint». Dette innslaget forteller dermed like mye om språkfamilære forhold og språklig påvirkning som om eventuelle forbindelser mellom tyske og dansk-norske utgivelser. I episke fortellinger er imidlertid ikke referanser nødvendigvis lokale. De såkalt fremmede elementene kan ikke bevise at eksempelfortellingene er resirkulert.

Eksempelfortellingene i Stephansons bok har altså betegnende titler som «Det er mere Godt end Ondt i Verden», «Det reenlige Barn», «Det lettroende Barn», «Det ufornejelige Barn» og «Den kloge Dreng», og de har gjerne et moralsk og belærende budskap. Stephansons

eksempelfortellinger minner slik mye om andre eksempelfortellinger fra fortidige og samtidige utgivelser. Selv om (enkelte av) tekstene skulle vise seg å være originale i betydningen «nyskrevet» før utgivelsen i 1798/1801/1807, er innholdet og sjangertrekkene likevel ikke originale. Sammenligner vi Stephansons eksempelfortellinger med eksempelfortellinger i særlig tyske og dansk-norske utgivelser for barn, fremstår de som homogene spesielt på grunn av det moraliserende innholdet. Likheten er dessuten påfallende også på ordnivå, da bruken av adjektiver er særlig frekvent. Adjektivene etablerer stereotyper; de fremhever bestemte egenskaper slik at leseren lett kan karakterisere personene og oppdage kontraster. Dette virkemiddelet er sjangertypisk så vel som transnasjonalt.

Stephansons fortellinger kan ses i forlengelsen av fabelen, som iscenesatte belønning av dyd og straff av last, og som frem til midten av 1700-tallet var ansett som særlig egnet for barnelesing og barneoppdragelse (N. Christensen 2005, 82). Jean-Jacques Rousseaus utgivelse av *Émile ou de l'éducation* (1762) fikk betydning for denne tradisjonen med sin fordømmelse av fabler med moraliserende innhold. Rousseau fremmet at mennesket er best i sin uspolerte form, at barnets sunne og såkalt naturlige tilstand derfor bør bevares så lenge som mulig. Barnet skulle lære av egen erfaring, ikke av den voksnes bud. I motsetning til både foregående og samtidige pedagoger var Rousseau motstander av at barn skulle lære av bøker før de var rundt tolv år. De skulle lære av naturen, ikke av moraliserende fabler (Birkeland og Mjør 2012, 15–16).

Rousseaus idealer og motstand mot moralisering synes imidlertid ikke å ha påvirket utgivelsene for barn i Danmark-Norge nevneverdig. Selv om Stephansons *Lommebog for Børn* kom ut første gang i 1798, er den snarere preget av den didaktiske og moraliserende tradisjonen. Samtidig viser Stephanson med sine moralske fortellinger en bevissthet om at barns interesse og leselyst kan stimuleres ved hjelp av en fortellende form. Men hva den danske dikteren Bernhard Severin Ingemann skriver om tyske Friedrich Eberhard von Rochows lesebok *Der Kinderfreund* (1776 og 1779), kunne han trolig like gjerne ha skrevet om *Lommebog for Børn*. Ingemann skriver: «De saakaldte 'Børnevenner' vare som oftest tørre, kedelige Moraliseringer og Fortællinger

om artige og uartige Børn, som intet livlig Barn kunde finde Smag i» (Ingemann 1998, 115). Ikke overraskende har jeg funnet at Stephanson trolig har lånt fra blant andre Rochow.

Originalt eller transnasjonalt innhold?

I 1965 presiserte Sonja Hagemann at det er vanskelig å avgjøre om Stephanson selv har forfattet innholdet i *Lommebog for Børn* fra 1801. Hun antyder at han kan ha pyntet på tekster produsert av andre eller også bare direkte ha oversatt (Hagemann 1965, 59). Ifølge Kaja Beate Vold er det «umulig å slå fast hva som kan være oversettelser, variasjoner over europeiske mønstre eller egne historier» (Vold 1998, 61). I *Norsk litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995* skriver Kari Skjøsberg at Stephanson antagelig har hentet det meste av stoffet fra danske eller tyske kilder. Blandingen av forskjellige opplysninger er ifølge Skjøsberg «helt i [filantropist Johann Bernhard] Basedows⁸ ånd, mens forsøket på dialoger er en etterklang etter Campes *Robinson*» (Skjøsberg 1998, 282). Bokas innhold var ikke originalt, og «[f]orteljningane er kjende frå andre land og bare overflatisk tilpassa norske forhold», hevder Birkeland, Risa og Vold i *Norsk barnelitteraturhistorie* (2018, 19). Til tross for den enstemmige påstanden om at Stephansons utgivelse ikke er original, er det ingen av litteraturhistoriene som oppgir hvilke kilder Stephanson kan ha hentet stoffet fra.

Stephansons *Lommebog for Børn* er transnasjonal med tanke på at den minner om utallige utgivelser fra tiden før 1798. Hagemann (1965, 58) regner for øvrig ikke *Lommebog for Børn* som en leseøvingbok. Men den har mye til felles med for eksempel boka *A.B.C.*, som i 1787 ble «indrettet af» sogneprest Thomas Rasmussen og utgitt i København (Rasmussen 1787, 4). I likhet med Rasmussens *A.B.C.* løfter Stephanson frem eksempelfortellinger til skrekk og advarsel, og

.....

8 Johann Bernhard Basedow var grunnlegger av filantropismen, og han mente det var viktig med få og grundige kunnskaper, men i praksis ble all kunnskap ansett som nyttig. Barneboka ble et middel for å spre kunnskap; den kunne være en encyklopedi for dem som selv etter skolens undervisning valgte å bruke fritiden til å opplyse og underholde seg selv med bøker (jf. Skjøsberg 1998, 278).

fortellingene er gjerne etter formelen: En uvane eller advarsel blir presentert, barnet følger ikke rådet, det går som forventet, og barnet (og leseren) lærer forhåpentlig av hendelsen (det fortelles om). Denne formelen har eksempelfortellingene til felles med fabler og eksempelfortellinger vi særlig finner i utgivelser av Salzmans, Rochow, Birch og Rasmussen – for å nevne noen av dem som sto for utgivelser i Tyskland og Danmark før 1798–1807, og hvis utgivelser kan minne om Stephansons bok.

En sunn livsstil var et ideal da som nå. Noen av historiene i 1801-utgaven forteller om barn som spiser en masse godteri for fort til å nyte det, som i «Det forvovne Barn» og «Det huuslige Barn» (1801, 17–18, 20–22). Godteri- og sunnhetsinnslagene minner om noen av eksempelfortellingene i Christian Gotthilf Salzmanns åttebindsverk *Unterhaltung für Kinder- und Kinderfreunde* (1778–1787), som «Det straffede Slikkerie» i den danske oversettelsen *Underholdninger for Børn og Børnevenner* (1788, b. 1, 19), og eksempelfortellingen «Alt for meget er usundt» i den danske oversettelsen *Børnevennen* av Friedrich Eberhard von Rochows andre del av *Der Kinderfreund* ([1779] 1784, 28).

I perioden 1790–1793 utga den danske sognepresten Hans Jørgen Birch tidsskriftet *Lommebog for Børn* i Danmark. Tidsskriftet ble utgitt i fire bind på C.L. Buchs forlag, og det utkom dermed i de siste årene før Stephanson flyttet til Norge i 1794. Hos det norske arkivverket står Stephanson oppført som boktrykker (jf. Folketellingen av 1801, *Stephanson*). I København hadde Stephanson virket som boktrykker-svenn, og han kan derfor ha kjent til Birchs *Lommebog for Børn* via sitt arbeid der.

Tittelen alene gjør det interessant å sammenligne Stephansons *Lommebog for Børn* med Birchs *Lommebog for Børn*. Birchs tidsskrift inneholder primært religiøse vers, råd og fabler. Det første bindet innleder med en strofe stilet til «I Elskverdige Smaa!», og bindet omtales her som en «Nytaars-Gave» til de små med en oppfordring om å lese, tenke og høre hva Gud befaler. Birch serverer dermed et mer religiøst og forkynnende innhold enn Stephanson. I tillegg signerer han egne bidrag med eget etternavn eller oppgir redelig hvem han har hentet og oversatt tekster fra – han har særlig hentet fra Joachim Heinrich

Campe og den tyske forfatteren Christian Felix Weiße, som ifølge Nina Christensen (2005, 86–87) var blant de første til å skrive litteratur for barn i mer moderne forstand. Men det er primært tittelen Stephansons *Lommebog for Børn* har til felles med Birchs *Lommebog for Børn*, i tillegg til den formanende og belærende tonen. Jeg har ikke funnet noen påfallende likheter i innholdet.

Til forskjell fra Birch har ikke Stephanson signert bidragene med eget eller andres navn. Dermed kunne man anta at han har produsert alt innholdet selv. Men de store likhetene med andre fortidige og samtidige utgivelser indikerer at Stephanson resirkulerer. Som redaktør for den norske *Adresseavisen* i Trondheim ble Stephanson ofte kritisert for ikke å inkludere signaturen til forfatterne av prekenene som avisen trykte. Det blir fortalt at det «mærkes den Synderlighed, at Prædikanterne ikke engang opgives i Bladet, medens saadant stadig iagttoges baade før og senere» (Thaulow 1919, 590).

I 1790 utga Birch også boka *Nye A B C eller Stave- og Læsebog for Børn i Dannemark og Norge*. Den skiller seg fra Stephansons utgivelser ved å innlede med en «Anviisning til Skolelærere», før flere sider vies til å formidle kunnskap om bokstaver og stavelser, personnavn og stedsnavn (s. 1–18). I siste del av boka følges innledningen opp av et kapittel om stave-, lese- og skriveregler (s. 57–63). I tillegg inneholder Birchs ABC-bok ordrim, ordlister, ordspråk, levere regler, dydsregler, tekster om naturens nytte og naturhistorie, bønner og sanger, samt det han kaller «Læse-Øvelser», i form av moralske fortellinger om dyder og laster (s. 38–44). Den første fortellingen har tittelen «Det artige Barn» og forteller om lille Hans som er «artig», det vil si 'veloppdragen'. Som titlene signaliserer, fremhever fortellingene de egenskapene som man ønsker at barnet skal lære seg og følge, som lydighet, tålmodighet, nøysomhet, takknemlighet og kjærlighet til og respekt for sine foreldre og søsken. Den inneholder lesestykker med titler som «Det nøjsomme Barn», «Det taalmodige Barn» og «Det fattige Barn». Ut fra formelen for og titlene på disse eksempelfortellingene å dømme har denne utgivelsen til Birch mer til felles med Stephansons bok enn Birchs *Lommebog for Børn*, og de passer begge inn under Hans-Heino Ewers' forfatterkategori «den litterære oppdrager» («der literarischer Erzieher»; Ewers 1982).

Birchs *Nye A B C eller Stave- og Læsebog for Børn i Danmark og Norge* (1790) har illustrasjoner av mange eksotiske dyr, blant annet en elefant. Stephanson nevner også elefanten i kapittelet «Pligter imod dyrene»: «Ja! endog den forfærdelige sterke og store Elephant; den grumme Løve og lumse glubske Tiger maa erkjende Menneskets Herredømme, og frygte sig for dets Efterstræbelse». (Foto: Nasjonalbiblioteket)

Mest interessant er det at jeg har funnet at Stephansons utgivelse fra 1801 har mye til felles med Friedrich Eberhard von Rochows lesebøker *Der Kinderfreund*, som kom i to bind i 1776 og 1779. De ble oversatt til dansk under titlene *Børne-Vennen, en Læsebog til Brug for Skolerne paa Landet* (1777) og *Børnevennen, en Læsebog til Brug i Landsbyeskoler* (1784).

Den danske oversettelsen av andre bind fra 1784 inneholder 172 moralske eksempelfortellinger, og jeg vil anta at Stephanson har brukt denne leseboka som en av sine kilder. Rochow kan riktignok også ha hentet fra forutgående kilder, eller andre kan ha resirkulert Rochow før historiene nådde Stephanson. Men den danske oversettelsen *Børnevennen* inneholder blant annet eksempelfortellingen «Der er meer Got end Ont i Verden» (Rochow 1784, 50–51), som vi også finner i Stephansons 1801-utgave, «Det er mere Godt end Ondt i Verden» (1801, 7–9). De har mer enn tittelen til felles. I begge versjoner handler det om Christian som gir råd til sine barn om å være takknemlig overfor Gud som lar oss «opleve langt flere Glæder, end Gienvordigheder» (Rochow 1784, 51). Det ubehagelige «er nyttigt til Forbedring» (Rochow 1784, 51). Tabellen viser åpningen og avslutningen, samt litt fra midtpartiet, som belegger likheten:

«Der er meer Got end Ont i Verden»
(Rochow 1784, 50–51)

«Det er mere Godt end Ondt i Verden»
(Stephanson 1801, 7–9)

ÅPNINGEN:

«Christian sagde ofte til sine Børn: 'Børn! naar det gaaer Eder vel, naar I spise med Lyst, naar I ere friske, naar det er smukt Veir, naar Fuglene syngte, naar I fornøie Eder ved synet af Kornet, eller ved Lugten af den blomsterfulde Eng; – saa takker Gud med Glæde, som giver alt dette Gode. [...]» [50]

ÅPNINGEN:

«Den ærlige Christian sagde ofte til sine Børn: 'Børn, naar det gaaer Eder vel, naar I med Lyst spise, naar I ere sunde, naar det er skjønt Veir, naar Fuglene synger, naar I fryder Eder ved at see Kornet eller Blomsternes skjønne Pragt og behagelige Lugt, da takker med Glæde Gud der gav os alt dette Gode! [...]» [7]

«F. E. hvor mange Dages helbred mod een Dags Sygdom! Den meste Misfornøielse gjør Mennesket sig selv ved Vorden og Laster.» [51].

«Imod en Dags Sygdom nyde I mange Dages Sundhed! De fleste Misfornøielser gjør Mennesket sig selv ved Vorden og Laster» [8].

«Hvo der engang vil være fuldkommen og uden Ophør lykkelig, han maae først lære, at være dydig og god, det er, han maae lære Taknemmlighed i Trængsler. Bestandig Lyksalighed er de Frommes Løn efter Døden.» [51]

[MANGLER]

SISTE SETNING:

«Det er en stor Naade af Gud, at der her i denne Verden allerede er meer Got end Ont, og at altsaa endog vore Læreaar ere giorte os behagelige. Ps. 119, 64.»

SISTE SETNING:

«Hvo der vil blive fuldkommen lykkelig, og nyde en lykksalighed uden Ende, den maa først lære her i Livet at være dydig og vorde god, og da skal en bestandig og uafbrudt Glæde være hans Løn efter Døden.» [8–9]

Den eksempelfortellingen som hos Stephanson har tittelen «Overtroen» (24–26), finner vi også hos Rochow med tittelen «Overtroe» (1784, 195–197). Det blir fortalt om en bonde som etterlot seg en bondegård og kun en eneste sønn, som het Hans. Mens faren ennå levde, minnet han sønnen på at «hvo som arbeider flittig mangler aldrig Brød, men den Lade maae sulte og lide Nød» (Stephanson 1801, 24). Men Hans brød seg ikke om farens formaning, han gikk i stedet i «Kroen og i liderlige Selskaber» (1801, 24). Kroinnslaget indikerer at innholdet er mer kontinentalt enn skapt ut fra og for en norsk kontekst, og det bygges opp under teorien om at Rochows tyske utgivelse kan ha vært det opprinnelige opphavet for historien. Sønnen passer ikke arbeidet når

faren dør. Han beveger seg mest mellom kroen og sengen. En gang kom en «Biergmand til ham i Kroen som var en listlig Bedrager» (25). Hans var en «meget dum og uvidende Person» (25), og han blir lurrt trill rundt av «bjergmannen» som lokker med «Skattegravning» mot en klekkelig sum. Historien forløper så å si identisk hos Rochow og Stephanson, men som i exemplumet «Der er meer Got end Ont i Verden» avslutter Rochow med en setning som oppsummerer den moralen og lærdommen leseren kan abstrahere fra historien: «Ethvert menneske har en kraft til at troe. Men kun det Troverdige fortienet, at man troer det» (1784, 197). Stephanson har derimot utelatt en slik tydeliggjøring av moralen og avrunder bare med at Hans blir utledd av alle. Med denne revisjonen blir et av Stephansons prinsipper synliggjort; han overlater noe mer av konklusjonen til leseren enn hva Rochow gjør.

1807-utgaven

Innholdet i 1807-utgaven av *Lommebog for Børn* er forskjellig fra innholdet i 1801-utgaven. Peritextene og diktet på tittelbladet er riktignok de samme. Dermed kan vi lett forledes til å tro at utgavene er identiske. Men allerede med Stephansons «Fortale» blir det klart at innholdet i 1807-utgaven er annerledes. Etter fortalen innledes boka med en tekst uten tittel (s. 5–12), der et barnlig jeg formulerer en takknemlig hyllest til sine kjære foreldre som «give mig Spise og Drikke Morgen, Middag og Aften. De give mig Klæder og Alt, hvad jeg behøver. De sørge Dag og Nat for mig. Jeg er vel endnu ikke stor; men jeg var dog tilforn mindre. Jeg laae i Vuggen og kunde ei tale, ei gaae, og endnu langt mindre føde mig. Kun græde kunde jeg» (Stephanson 1807, 5). Etter den henvigne innledningen om de nære og mest essensielle tingene i livet blir den asymmetriske relasjonen mellom barn og voksen klargjort: «Mine Forældre kunde vel leve uden mig; thi jeg kan ei endnu vise dem noget Got. Men jeg kan ei leve uden dem» (1807, 6). Dette følges opp av et mer normativt tekstparti der det handler om hva som er rett og galt, før det blir fortalt om hva dyr og mennesker har til felles, og hva som skiller dem. Denne delen forkynner et kristent og antroposentrisk verdensbilde, der mennesket «er den fornemste Skabning paa Jorden; thi kun han har en fornuftig Siel», og disse «store Fortrinn [...] har Gud,

Verdens Skaber givet mig» (1807, 7). Teksten utvikler seg mot å være en preken på s. 8–10 før den igjen prioriterer nytteperspektivet og formidler at det er «meget nyttigt at lære», etterfulgt av retningslinjer for hvordan man bør tenke: «Naar jeg hører Fortælling om gode Mennesker, saa glæder jeg mig derover og ønsker ogsaa at blive et got Menneske. Naar jeg hører fortælle om onde Mennesker, saa tænker jeg: at jeg vil tage mig i Agt, at jeg ei bliver et saadant ondt Menneske» (1807, 12). Det tilsynelatende barnlige jeget er en interessant konstruksjon i denne teksten: Bruken av en barnlig jeg-forteller skaper en illusjon av at fortelleren henvender seg til leseren uten å innta en overordnet holdning. Samtidig bidrar det forkynnende og normative ved teksten til å etablere en formanende og overordnet tone.

I de to neste mer faktaorienterte tekstene rettes blikket utover – det handler om henholdsvis jordkloden og verdensrommet i «Om Jorden» (1807, 13–15) og «Om det store Rum, som vi kalde Himmelen» (1807, 15–18). Dersom teksten om jordkloden er inspirert av tekster i andre utgivelser, er teksten tilpasset et norsk publikum da den avrundes med å presentere hvordan Norge geografisk sett er en del av verden (15). Til tross for det beslektede emnet, er de forskjellige fra teksten «Om Verdensbygningen» i 1801-utgaven, både innholdsmessig og strukturelt – tekstene er ikke skrevet i spørsmål-svar-form. Men innholdsmessig kan de ses i forlengelsen av teksten «Jordbeskrivelse i Korthed» fra 1801-utgaven. Interessant nok har formidlingsformen utviklet seg; som i innledningsteksten er det et tydelig jeg som fører ordet i innledningen til «Om det store Rum, som vi kalde Himmelen»: «Naar jeg bevæger min Haand hurtig frem og tilbage paa aaben Mark, saa føler jeg noget legemligt, og det er Luften» (1807, 15). Bruken av jeg-forteller i åpningen etablerer nærhet til leseren og en inderlig tone som bryter med den mer fornemme stilen i flere av bokas øvrige sakprosattekster.

Stephanson har også inkludert «Fortællinger» i 1807-utgaven (19–41). De innledes med «Kjærlighed til Næsten», og deretter følger «Ædelmodighed mellom de Vilde» (19–20). Verdsatte dyder blir fremhevet, og titlene er i stor grad tids- og sjangertypiske med blant annet adjektiver som peker ut karakteristiske trekk så vel som ønskede og uønskede verdier, som «velgiørende», «samvittighedsfulde», «gode» og «troe».

I «Den mærkværdige Kurvemager» (1807, 20–22) handler det om en 1700-talls adelsmann hvis datter blir fridd til av en ung og fornem beiler. Det handler dermed ikke lenger (like tydelig) om de små barna og hvordan de oppfører seg og bør opptre. Settingene så vel som relasjonene er tydeligere relatert til (det gryende) voksenlivet. Denne fortellingen avsluttes dessuten med en henvendelse til «mine unge Læsere». Mottageren er altså markert i teksten og tiltales direkte – noe som preger 1807-utgaven, og som også er nytt, om vi sammenligner den med 1801-utgaven.

Fortellingen «Den ædelmodige Bonde» (1807, 22–25) beskriver en uvanlig hard vinter i 1756 da «en vakker Bonde» kommer ridende «nogle Mile fra Paris» i Frankrike med en sekk med byggmel. I skogen blir han overrumplet av en røver med kølle som vil ha melet. Det viser seg å være en sulten nabo som trenger mat til familien. Bonden gir ham det han har, og vi får vite at fra denne dag blir bonden og «hans brave Kone denne arme Families Velgiørere» (25). I tillegg avsluttes denne fortellingen med en akron og autoritativ moral: «Saa handler den Retskafne. Han tilgiver dem, som fornærme ham» (25). Denne typen moraliserende avslutninger utelot Stephanson i 1801-utgaven i de tekstene han lånte fra Rochow, som i større grad enn Stephanson avsluttet sine fortellinger med en avsluttende moralsetning (jf. ovenfor).

Fortellingen «Det velgiørende Barn» (25–28) handler i 1807-utgaven om Wilhelm som får tørt brød og gir det bort til barnet til sin syke nabo. Fortellingen om barnet som gir bort sin mat, finnes i ulike varianter i andre utgivelser – deriblant i eksempelfortelling nr. 40 i første bind av Rochows *Børne-Vennen* ([1776] 1777), i «Den Fremmede», der det handler om hvordan Gud belønner gjestfrihet, og det siteres fra Efeserne i Bibelen (5,8,7): «Bryd dit Brød for den Hungrige; og lad de Elendige komme i dit Huus» (1777, 40). I Rochows andre bind av *Børne-vennen* ([1779] 1784) finner vi dessuten en fortelling med samme tittel, «Det velgiørende Barn» (1807, 21), som forteller om et barn som gir sitt brød til en fattig. Men mens det er den fattige som tar initiativ til å få brødet i Rochows fortelling, er det barnet Wilhelm som på eget initiativ gir til den syke og fattige hos Stephanson. Til forskjell fra Stephanson, som forteller om hvordan moren hjelper Wilhelm med å fortsette å

hjelpe, avslutter Rochow i stedet med en overordnet moral: «Og det gik Barnet vel, da det blev stort. Thi Gud belønner ofte allerede her paa Jorden Velgiørenhed og Menneskekierlighed ved vise Tilskikkelser.» Stephanson kan ha hatt andre modeller enn Rochows utgivelser, men han kan også ha skrevet om med utgangspunkt i Rochows fortellinger.

Felles for Rochow og Stephanson er dessuten deres vektlegging av kristne verdier, som i Stephansons fortelling «Ær din Fader og din Moder at det maae gaae dig vel» (1807, 28–29). Her blir det henspilt på kristendommens fjerde bud «Du skal ære din far og din mor», i likhet med den hyllende teksten uten tittel (1807, 5–12). Betoningen av de kristne verdiene følges opp i fortellingen «Den samvittighedsfulde Dagleier» (1807, 29–30), der det blir appellert til samvittigheten, som kan regulere vår moral. Også hos Rochow forekommer det mange dagleiere, som i fortellingen «Dagleierne» (1784, 33–34) og gjentatte ganger gjennom utgaven (Rochow 1784, 100, 101, 115, 121, 122). Men mens Rochow forteller om dagleieren «Dovenmand» som er så doven at den som ansetter ham, «maatte vist ogsaa sætte nogen til at passe paa ham» (1784, 33), er Stephansons dagleier samvittighetsfull og flittig (1807, 29–30).

I fortellingen «Erkiendtlighed» (1807, 30–31) handler det om takknemlighet og trofasthet, og igjen blir det gjort bruk av en jeg-forteller som fører ordet i en samtale med «en fattig men meget anstændig Kone» (30) på fergebåten fra Nyhavn i København. Temaet troskap er også representert i fortellingen «Den troe Tieneste Pige» (1807, 32–41), som forteller om en fortapt enke som får hjelp av en snill og oppofrende tjenestepike. Hos Rochow (1784) handler det også om «Den gode Tienestepige» Christiane (18–19) og «Den gode Tienestekarl» Morten (19–20), men de tre historiene har ellers ikke felles innhold. Interessant nok er situasjonen imidlertid omvendt i Rochows fortelling om tjenestepiken, der det er tjenestepiken som blir tatt hånd om av en «velhavende Enke» (19). Forskjeller til tross viser disse likhetspunktene at det er de samme poengene, den samme typen aktører og sammenfallende situasjoner som figurerer i utgivelser som minner om Stephansons *Lommebog for Børn*. Hvis ikke Stephanson bare har lånt, men også har skrevet og omskrevet selv, kan dessuten likhetene antyde at han har

kjent til forutgående utgivelser som Rochows *Der Kinderfreund* og latt seg inspirere.

Fortellingene blir fulgt opp av «Leveregler og Ordsprog» (42–43) og teksten «Tilfredshed», som er en samtale mellom guttene Peder og Hans (45–48). I «Fædrelandets Beskrivelse» (49–66) blir både Danmark og Norge beskrevet, og herunder dessuten Færøyene (64), Island (64) og Grønland (65), så vel som «Det Danske Monarkiets Eiendomme udenfor Europa» (66). Boka er altså rikholdig, og innholdet er variert.

I likhet med lignende utgivelser av blant andre Rochow og Birch avsluttes også 1807-utgaven med «Almue-Sange» (67–96), som blant annet handler om flittighet (67), arbeidsomhet (70) og rettskaffenhet (89). Også gjennom sangene viderefører altså 1807-utgaven 1801-utgavens røde tråd med oppfordringer til å leve fornuftig, dydig og rettskaffent. I denne utgaven er imidlertid sangene utstyrt med opplysninger om melodi og forfatternavn under hver sang. Ingen av sangene er de samme som i 1801-utgaven, selv om flere har samme tittel. Stephanson har inkludert sanger av Weiße, V.K. Hiort, C. Frimann, H.C. Bunkeflod og T. Thaarup.

Likheten med andre utgivelser i form og innhold viser hvordan 1807-utgaven er like transnasjonal som 1801-utgaven. I tillegg styrkes det transnasjonale aspektet ved at fortellingene utspiller seg for eksempel i Canada (19), utenfor Paris (22), i Berlin (29), i København (30), i Sverige (34) og på Jylland (40), men også i Norge (41). For 1807-utgavens del kan vi dessuten konkludere med at sammenlignet med 1801-utgaven synes den beregnet på et noe eldre publikum, dersom vi skal gi Hagemann rett i at 1801-utgaven er myntet på små barn. Men så var jo leserne av 1798-utgavene og 1801-utgaven blitt henholdsvis ni og seks år eldre i 1807. Det kan ha spilt en rolle for utgiverens valg i produksjonsprosessen.

Fra homogen og transnasjonal til heterogen og nasjonal

Sammenligningen av barnelitterære utgivelser avdekker at det mot slutten av 1700-tallet var etablert normer for form og innhold i barnelitterære utgivelser. Det konvensjonelle innholdet og den konvensjo-

nelle formen ved (de barnelitterære) utgivelsene fremhever det transnasjonale ved tidens utgivelser for et barnlig publikum. Forfatterrollen var derimot mindre fastsatt og etablert. Man oppga ikke alltid navn på forfatter eller hvilke kilder man resirkulerte eller baserte seg på når man laget og utga bøker. Fortellinger og deres innhold ble ikke nødvendigvis ansett som noe originalt i den forstand at de var noe en unik forfatter skapte og dermed eide. Som med folkeeventyrene var man tilsynelatende mer opptatt av å formidle fortellinger og kunnskapsstoff enn man var av opphavet. Funnene jeg har presentert ovenfor, antyder at det trolig gjenstår et stort nettverk av påvirkning og resirkulering å avsløre.

Studerer vi de første barnelitterære utgivelsene i Danmark-Norge, synes tendensen klar: Mot slutten av 1700-tallet og i første halvdel av 1800-tallet kom en rekke utgivelser som inneholdt moralske eksempelfortellinger, sanger og dialoger mellom en voksen formidler og spørrelystne barn om natur, moral eller annet kunnskapsstoff. Siden mange utgivelser fulgte denne formelen, fremstår utgivelsene som særdeles homogene. «Folktales, myths and legends were never created for an audience of children. Indeed, folktales, fables, moral tales, often with religious overtones, were a makeshift solution at a time when there appeared to be no special literature for young readers» (Nikolajeva 1996, 14). I en overgangsperiode, der barndommen var i ferd med å bli institusjonalisert og dermed både skapte og synliggjorde et behov for barnelitteratur, ble tidens utgivelsespraksis et viktig startpunkt for det som siden fikk utvikle seg til å bli en mer særegen og dermed mer heterogen barnelitteratur. For sammenlignet med hva vi kan anse som en homogen og transnasjonal barnelitteratur mot slutten av 1700-tallet, er situasjonen motsatt i dag: «With very few exceptions, children's literature in different countries has little in common», hevder Maria Nikolajeva om 1990-årenes barnelitteratur i boka *Children's Literature Comes of Age* (1996, 43). Det vil jeg hevde fortsatt gjelder vel tjue år senere. Verken tematisk eller estetisk kan verdens barnelitteratur sies å være homogen per 2019. Som Nikolajeva påpeker (1996, 43), synes det paradoksalt at barnelitteratur gjennom to hundre år har utviklet seg mot å bli stadig mer nasjonal og isolert i en global verden der den gene-

relle utvekslingen av informasjon og påvirkning stadig vokser i og med digitalisering og nye medier. Men tidligmoderne resirkulering av litteratur for barn og unge har en viss parallell i vår tids samproduksjon av bildebøker, der verbalteksten oversettes og kanskje tilpasses, mens bildene blir gjenbrukt.

Funnene jeg har presentert ovenfor, viser bruddstykker av hvor transnasjonal *Lommebog for Børn*-utgivelsene trolig var. Undersøkelsene viser dessuten at Stephanson med *Lommebog for Børn*-utgivelsene brakte verden til Norge. De representerte noe nytt på det norske bokmarkedet, samtidig som de var del av et større transnasjonalt fellesskap. Stephanson gjorde litterære verdensborgere tilgjengelig for norske barnelesere, slik at også leserne kunne bli litterære verdensborgere.

Kilder og litteratur

Primærmateriale

- BIRCH, HANS JØRGEN. 1790. *Nye A B C eller Stave- og Læsebog for Børn i Danmark og Norge*. København: C.L. Buchs Forlag.
- BIRCH, HANS JØRGEN. 1790–1793. *Lommebog for Børn*.
- RASMUSSEN, THOMAS. 1787. *A. B. C.* Kiøbenhavn: P.H. Høecke.
- ROCHOW, FRIDERICH EBERHARD VON. 1777 [1776]. *Børne-Vennen, en Læsebog til Brug for Skolerne paa Landet* [*Der Kinderfreund. Ein Lesebuch zum Gebrauch in Landschulen*]. Odense.
- ROCHOW, FRIDERICH [SIC] EBERHARD VON. 1784 [1779]. *Børnevennen, en Læsebog til Brug i Landsbyeskoler* [*Der Kinderfreund. Zweyter Theil*]. Oversatt «Efter tredie Oplag af det Tydske ved Jacob Wolf. Tilligemed C.F. Weißes Sange for Børn.» Kiøbenhavn: Gyldendals Forlag. <http://www.kb.dk/e-mat/dod/13001725849.pdf>
- SALZMANN, CHRISTIAN GOTTHILF. 1788 [1778–1787]. *Underholdninger for Børn og Børnevenner*, Første Bind, andet Oplag. [*Unterhaltung für Kinder- und Kinderfreunde*]. Til dansk ved P.N. Nyegaard. Kiøbenhavn: Trykt paa Udgiverens Bekostning.
- STEPHANSON, WILLUM. 1801. *Lommebog for Børn*. Trondhjem: Willum Stephanson (https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009033010003).
- STEPHANSON, WILLUM. 1807. *Lommebog for Børn*. Trondhiem: Udgivet og trykt af Willum Stephanson (<https://ntnu.tind.io/record/156351#?c=o&m=o&s=o&cv=o&r=o&z=-1.3316%2C-0.0827%2C3.6631%2C1.6533>).

Sekundærlitteratur

- ALLEN, ELIZABETH. 2005. *False Fables and Exemplary Truth in Later Middle English Literature*. New York: Palgrave Macmillan.
- BIRKELAND, TONE OG INGEBORG MJØR. 2012 [2000]. *Barnelitteratur – sjangrar og teksttypar*. Oslo: LNU / Cappelen Damm Akademisk.
- BIRKELAND, TONE, GUNVOR RISA OG KARIN BEATE VOLD. 2018 [1997, 2005]. *Norsk barnelitteraturhistorie*. 3. utvida utgåve. Oslo: Det Norske Samlaget.
- CHRISTENSEN, GEORG. 1979–1984. «Thomas Thaarup» i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. utgave. København: Gyldendal. (http://denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kunst_og_kultur/Litteratur/Forfatter/Thomas_Thaarup, lest 06.10.2018).
- CHRISTENSEN, NINA. 2005. *Videbegær. Oplysning, børnelitteratur, dannelse*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
-

EWERS, HANS-HEINO. 1982. *Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur. Von 1750 bis 1800*. Stuttgart: J.B. Metzler.

Folketellingen 1801. Stephanson: <http://gda.arkivverket.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&sidenr=6&filnamn=fr1601&gardpostnr=563&personpostnr=4346&merk=4346>

HAGEMANN, SONJA. 1963. *Jørgen Moe. Barnas dikter*. Oslo: Aschehoug.

HAGEMANN, SONJA. 1965. *Barnelitteratur i Norge inntil 1850*. Oslo: Aschehoug.

HAGEMANN, SONJA. 1986. *De tegnet for barna. Norske kunstneres illustrasjoner i bøker for barn*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.

HUNT, PETER. 1994. *An Introduction to Children's Literature*. Oxford: Oxford University Press.

INGEMANN, BERNHARD SEVERIN. 1998. *Levnetsbog I-II og Tilbageblik paa mit Liv og min Forfatter-Periode fra 1811 til 1837*. Redigert av Jens Keld. København: C.A: Reitzel.

JOHNS, ADRIAN. 1998. *The Nature of the Book: Print and Knowledge in the Making*. Chicago, Illinois: Chicago University Press.

KLINGBERG, GÖTE. 1964. *Svensk barn- och ungdomslitteratur 1591–1839*. Stockholm: Bröderna Lagerström.

NIKOLAJEVA, MARIA. 2016 [1996]. *Children's Literature Comes of Age. Toward a New Aesthetic*. London & New York: Routledge.

ODS. *Ordbog over det Danske Sprog*. <https://ordnet.dk/ods>

PAULIN, LOTTA. 2012. *Den didaktiska funktionen. Konstruktion av förebilder ur ett barn- och ungdomslitterärt perspektiv 1400–1750*. Stockholm Studies in History of Literature 54. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.

SANDVIK, HILDE. 2018. Mailkorrespondanse med Bjørkøy av 23.11.2018.

SCHMID, GOTTHOLD OTTO. 1935. *Marmontel. Seine moralischen Erzählungen und die deutsche Literatur*. Straßburg.

SKJØNSBERG, KARI. 1998. «At skrive for Børn er en vanskelig Opgave.» I *Norsk litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995*, bind 1: 1750–1920, 277–285. Oslo: Universitetsforlaget.

SNL. *Store Norske Leksikon*. <https://snl.no>

THAULOW, CHRISTIAN. 1919. *Personallistorie for Trondhjems by og omegn i et tidsrum af circa 1½ aarhundrede: (omfattende ca. 1300 personer); afsluttet omkring 1876*. Trondhjem: i kommisjon hos A. Holbæk Eriksen & Co (https://www.tfb.no/db/personallistorie/3_7_20070228_152441.pdf, lest 15.08.2018).

TVETERÅS, HARALD L. 1950. *Den norske bokhandels historie 1: Forlag og bokhandel inntil 1850*. Oslo: Cappelen.

VOLD, KAJA BEATE. 1998. «Hvem var Willum Stephanson. Og hva skrev han.»
I *Lesegleder i barnekammeret. Norske barnebøker 1798–1998*, 60–62 (katalog til
utstilling). Oslo: Norsk barnebokinstitutt.